

JĘZYK POLSKI

ORGAN TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW JĘZYKA POLSKIEGO
WYDANIE PUBLIKACJI DOFINANSOWAŁO
MINISTERSTWO NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Profesor Irena Bajerowa (13 III 1921 – 30 VI 2010)

W ostatnim dniu czerwca 2010 roku odeszła Profesor Irena Bajerowa. Jej blisko 90-letnie życie upłynęło pod znakiem służby — rodzinie, nauce, środowisku, narodowi, Ojczyźnie.

Urodziła się w Krakowie, jako jedyne dziecko Zenona Klemensiewicza, wówczas profesora gimnazjum. Po maturze, złożonej w r. 1938, rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, przerwane wybuchem wojny. Od 1940 roku działała w konspiracji, najpierw jako łączniczka w Krakowie, potem zaś w przejściowo w Warszawie, jako pracownica tzw. komórki legalizacyjnej Armii Krajowej, wreszcie ponownie w Krakowie w otoczeniu szefa sztabu okręgu krakowskiego — dosłużyła się stopnia podporucznika. Kontynuowała studia polonistyczne na tajnych kompletach, a następnie na odrodzonym UJ. Tytuł magistra uzyskała w roku 1948, na podstawie pracy pt. Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Już w l. 1945–1946 prowadziła zajęcia ze studentami jako młodszy asystent; do pracy na uczelni powróciła w roku 1950. Rok później obroniła rozprawę doktorską nt. Oboczność *e* || *ø* w przyimkach i przed-

rostkach w języku polskim, przygotowaną pod kierunkiem prof. Kazimierza Nitscha. Pracę kontynuowała w Katedrze Filologii Słowiańskiej na Wydziale Filologicznym. Przejściowo była też zatrudniona w Pracowni Słownika Staropolskiego oraz Pracowni Słownika Polszczyzny XVI wieku. W 1952 roku poślubiła Kazimierza Bajera, którego poznała jeszcze w czasach akowskich (wcześniejszy ślub nie był możliwy ze względu na jego aresztowanie i pobyt w więzieniu). W roku 1953 przyszedł na świat jej syn Jerzy (dziś inżynier), pięć lat później — córka Renata (iberystka, zatrudniona w Instytucie Filologii Romańskiej UJ). Ze względu na panujące regulacje prawne jej kariera na Uniwersytecie Jagiellońskim natrafiała na przeszkody; przyjęła więc propozycję z Katowic i od 1 września 1955 roku rozpoczęła pracę w tamtejszej Wyższej Szkole Pedagogicznej. Kształtujący się dopiero ośrodek śląski stał się jej miejscem pracy na następnych kilkadziesiąt lat. Najpierw w WSP, od 1968 roku w Uniwersytecie Śląskim, zdobywała kolejne stopnie i godności naukowe aż do przejścia na emeryturę w r. 1991. Nie zrezygnowała jednak z zamieszkania w Krakowie, dojeżdżając przez ten cały okres do Katowic (zwykle na dwa dni w tygodniu), gdzie zatrzymywała się w hotelu asystenckim. Habilitowała się w 1963 roku, docenturę uzyskała rok później, tytuł profesora nadzwyczajnego — w 1974 roku, profesora zwyczajnego — w 1989 (nominacja była wstrzymywana z przyczyn politycznych). W 1981 roku została wybrana na prorektora UŚ ds. studenckich. Po ogłoszeniu stanu wojennego internowana (podobnie jak rektor, prof. August Chełkowski) i w konsekwencji w styczniu 1982 roku zwolniona z funkcji. Po przejściu na emeryturę kontynuowała pracę naukową oraz wykłady na UŚ (do 1997 roku), nauczała w Wyższej Szkole Języków Obcych i Ekonomii (obecnie: Akademii Polonijnej) w Częstochowie, prowadziła zajęcia językoznawcze w Sosnowieckim Seminarium Duchownym w Krakowie, Instytucie Liturgiczno-Pastoralnym w Tarnowie, zasiadała w licznych gremiach zajmujących się organizacją nauki w kraju (m. in. w Komitecie Badań Naukowych, Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego, Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów, Radzie Języka Polskiego). W ostatnich latach podupadała na zdrowiu, co jednak nie przeszkadzało Jej w uczestnictwie w życiu naukowym i społecznym. Do niedawna można było Ją spotkać na warszawskich posiedzeniach Komitetu Językoznawstwa PAN oraz na zebraniach naukowych organizowanych przez różne krakowskie instytucje. Dużo publikowała, planowała m.in. wygłoszenie referatu na konferencji historycznojęzykowej na Uniwersytecie Jagiellońskim we wrześniu 2010 roku¹).

W dorobku naukowym Ireny Bajerowej, liczącym ponad 180 publikacji²), najważniejsze są prace z dziedziny językoznawstwa diachronicznego, szczególnie monografie: *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*³) (1964), *O zaniku samo-*

1) Referat ten, pt. *Historia języka wobec perspektyw językoznawstwa kognitywnego*, został na konferencji odczytany przez prof. Krystynę Kleszczową.

2) Dokładniejsze omówienie dorobku Ireny Bajerowej, zob. np. D. Ostaszewska, *Profesor doktor habilitowana Irena Bajerowa — sylwetka uczzonej*, *PorJ* 2009, nr 3, s. 11–18. Dalsze szczegółowe informacje oraz pełny wykaz publikacji za lata 1950–2007 można znaleźć w księdze okolicznościowej, wydanej z okazji przyznania Prof. Bajerowej tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Śląskiego (online: http://www.fil.us.edu.pl/ijp/bajerowa_index.php — dostęp 24.08.2010).

3) O tym, jak wielką wagę przywiązywała Autorka do tej publikacji, świadczy fakt, że ostatnio, gdy Instytut Języka Polskiego UŚ wystąpił z inicjatywą wydania tomu Jej prac rozproszonych, wyraziła chęć, aby zamiast tego wznówić właśnie tę książkę. Należy mieć nadzieję, że gdy się ona ukáže, przyczyni się do ożywienia zainteresowania młodego pokolenia naukowców systematycznymi badaniami nad dziejami języka polskiego.

głosek pochyłonych (pokłosie dyskusji) (1978), *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja* (t. 1 — 1986, t. 2 — 1992, t. 3 — 2000). Prace te, oparte na solidnych podstawach materiałowych, przynoszą rewolucję w spojrzeniu na historię języka; są to bowiem analizy — w rozumieniu Saussure'owskim — wewnątrzjęzykowe, wprowadzające do polskiego językoznawstwa diachronicznego inspirację prądami strukturalistycznymi i cybernetyką. Autorka widzi system językowy jako całościowy układ, samoczynnie dążący do regulacji; stara się formalizować opis zmian językowych, znaleźć ich powiązanie ze zmianami w historii ogólnej. Szczególnie dobitnie metoda ta manifestuje się w pracy o samogłoskach pochyłonych, w której wcześniejszym zewnątrzjęzykowym i młodogramatycznym wyjaśnieniom przyczyn ich zaniku przeciwstawia Autorka interpretację strukturalistyczną.

Irena Bajerowa była jednak również kontynuatorką dzieła swego ojca. Po jego tragicznej śmierci w katastrofie samolotowej w r. 1969 zajęła się przygotowaniem do druku III tomu *Historii języka polskiego* (całą natomiast pracę wzbogaciła o tzw. tablice synchronistyczne, zbierające i zestawiające najważniejsze wydarzenia w zewnętrznej i wewnętrznej historii polszczyzny). Dalszy etap tych badań stanowi monografia zbiorowa pod Jej redakcją, pt. *Język polski w okresie II wojny światowej (1939–1945)* (Warszawa 1996), a także autorstwa *Zarys historii języka polskiego 1939–2000* (2005). Nawiązaniem do idei autora *Składni opisowej współczesnej polszczyzny kulturalnej* są także prace dotyczące badań języka osobniczego — język wielkich postaci historycznych Autorka proponuje omawiać na tle ogólnego, przeciętnego języka epoki. W tych, ale także w innych pracach nie unikała zewnętrznego spojrzenia na język. Do dziś jest omawiana na seminariach językoznawczych jej książeczka *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego* (1980); tezy tam przedstawione znajdują zastosowanie również do dzisiejszych stosunków językowych. Publikowała także krótkie notki z historii słownictwa technicznego, w prasie przeznaczonej dla środowisk inżynierskich.

Bez większej przesady można też uznać Irenę Bajerową za pionierkę refleksji lingwistycznej nad polskim językiem religijnym. Jej artykuły o tej tematyce zaczęły się ukazywać już pod koniec lat 70.⁴⁾ i początkowo były to teksty o charakterze popularnym, praktycznym (niektóre wydrukowano w *Tygodniku Powszechnym* i *Gościu Niedzielnym*), stopniowo jednak zmierzała do ujęć ogólniejszych, dotyczących miejsca języka religijnego w systemie językowym polszczyzny, jego roli w historii języka czy nawet analizy poszczególnych gatunków tekstów tej odmiany języka.

Irena Bajerowa działała w wielu towarzystwach, organizacjach naukowych i społecznych, między innymi w Bratniej Pomocy UJ, Związku Nauczycielstwa Polskiego (do 1980 r.), NSZZ Solidarność (była w komitecie założycielskim związku na Wydziale Filologicznym UŚ), Stowarzyszeniu Żołnierzy AK, Ormiańskim Towarzystwie Kulturalnym, Towarzystwie Naukowym KUL. Była członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, pracując m.in. w Komisji do Oceny Podręczników Szkolnych. Pełniła różne funkcje w Polskim Towarzystwie Językoznawczym (w tym funkcję prezesa w l. 1988–1991), zorganizowała w Katowicach w 1972 roku Śląską Podkomisję Językoznawstwa PAN i była jej pierwszą przewodniczącą.

⁴⁾ Młodszym czytelnikom JP godzi się przypomnieć, że w owych latach zajęcie się tym tematem stanowiło akt odwagi; z pewnością był to jeden z czynników, jakie wpłynęły na opóźnienie nominacji Ireny Bajerowej na profesora zwyczajnego.

Członkiem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego była od r. 1949. Przyczyniła się do powstania w 1955 roku Koła (a potem Oddziału) Katowickiego Towarzystwa, uczestniczyła w akcji odczytowej, zainicjowała utworzenie na UŚ telefonicznej poradni językowej. Od początku lat 80. zaczęła się bardziej intensywnie zajmować problematyką kultury języka, także w ujęciu teoretycznym, czego dowodem jest m.in. znany artykuł: Nowe kierunki językoznawstwa a kultura języka i etyka (1988). Wygłaszała w owym okresie także w całej Polsce prelekcje językowe w klubach inteligencji katolickiej, w duszpasterstwach akademickich, w ramach tzw. Tygodni Kultury Chrześcijańskiej, organizowała także seminaria i spotkania dyskusyjne w hotelu asystenckim i w mieszkaniach prywatnych swoich katowickich i sosnowieckich znajomych. W uznaniu tych wszystkich zasług Walne Zgromadzenie TMJP przyznało jej w 2004 roku godność członka honorowego.

W Języku Polskim opublikowała (jeszcze jako Irena Klemensiewiczówna) swój pierwszy artykuł: Czy wolno nam mówić *we wodzie, ze sokiem* (JP XXX, 1950, s. 193–203), w latach następnych umieściła w naszym czasopiśmie kilka swoich fundamentalnych tekstów, jak przede wszystkim: O podwajaniu polskich przyimków (JP XXXII, 1952, s. 156–63), W sprawie zaniku samogłosek pochylonych w języku polskim (JP XXXVIII, 1958, s. 325–39), Strukturalna interpretacja historii języka (JP XLIX, 1959, s. 81–103), Językoznawstwo diachroniczne a metodologia historii (JP LIX, 1979, s. 250–64), a także kilka rzeczy drobniejszych.

Pracę na uczelni Profesor Bajerowa traktowała w kategoriach służby i posłannictwa, stąd też widoczna u niej była gotowość poświęcenia się nauce, bezinteresowność, chęć pracy społecznej. Oczekiwała tego samego od innych. Wobec podwładnych, a także wobec studentów była wymagająca, pryncypialna. Adiunktów i asystentów zmuszała do systematycznej pracy i okresowego «spowiadania się» z postępów, co mogło się zdawać uciążliwe, jednak w efekcie owocowało lepiej i szybciej przygotowanymi doktoratami i habilitacjami, a więc szybszym awansem Jej podopiecznych. Umiała wszak z pracownikami nawiązać i bardziej bezpośrednie, serdeczne stosunki. Jako dydaktyk nie miała prostego zadania, gdyż problematyka historycznojęzykowa nie należy do najłatwiejszych. Konwersatoria prowadziła w sposób dynamiczny, aktywizując wszystkich ich uczestników, stosując w miarę możliwości metody niekonwencjonalne, jak np. na zajęciach z gramatyki porównawczej — naukę wierszy lub śpiewanie piosenek⁵) w celu lepszego zapamiętania cech charakterystycznych dla poszczególnych języków słowiańskich. W czasie wykładów z kultury języka ustawiała w sali skrzynkę, do której każdy student mógł anonimowo wrzucać kartki z pytaniami i wątpliwościami językowymi — solidnie przygotowanych odpowiedzi udzielała na kolejnych zajęciach. Dla uczestników ćwiczeń organizowała konkursy związane z problematyką zajęć, w których nagrodą były książki naukowe. Miało to ogromną funkcję mobilizującą, a dla tych, którzy wkroczyli później na drogę pracy naukowo-dydaktycznej, stanowiło wzorzec w kształtowaniu własnych metod przekazywania słuchaczom wiedzy lingwistycznej.

Spośród wielu wyróżnień, nagród i odznaczeń (wojennych i cywilnych), jakie otrzymała, najbardziej ceniła dwa, związane z Jej pracą na Śląsku, mianowicie nagrodę archidie-

⁵) Wspomnieć należy, że Irena Bajerowa w młodości kształciła się muzycznie, miała tu więc podstawy solidniejsze niż większość uczestników tych zajęć.

cezji katowickiej Lux ex Silesia (była jej pierwszą laureatką po ustanowieniu tej nagrody w roku 1994) oraz doktorat honoris causa Uniwersytetu Śląskiego. Uroczystość jego nadania odbyła się 4 grudnia 2008 r. w gmachu Wydziału Teologicznego UŚ, przy udziale ogromnej liczby gości z całego kraju i stała się okazją do przypomnienia wszystkich zasług Laureatki. Szczególnie mocno w tym dniu zabrzmiały Jej słowa, że przez całe życie starała się po prostu czynić to, co uważała, że człowiek w Polsce, takiej, w jakiej żyła, czynić powinien.

Na zakończenie godzi się wspomnieć, że przez ponad 35 lat, od początku jego istnienia, była członkiem Rady Naukowej Instytutu Języka Polskiego PAN (a w l. 1988–1992 jej przewodniczącą). Właśnie na posiedzeniu tej rady, 2 czerwca br., w czasie dyskusji nad planami badawczymi Instytutu Pani Profesor wyraziła (chyba zresztą nie po raz pierwszy) pogląd, że jednym z ważnych zadań polskiego językoznawstwa jest opracowanie nowej naukowej gramatyki historycznej języka polskiego, w której uwzględniono by wyniki badań historycznojęzykowych przeprowadzonych w XX wieku. Dalszy bieg wypadków sprawił, że jest to publicznie wypowiedziana ostatnia wola Uczzonej. I jednocześnie wyzwanie dla tych młodych badaczy, którzy ze względu na wiedzę i zakres zainteresowań są zdolni do jej wypełnienia.

Piotr Żmigrodzki
